کێشەیەك تا ئێستا بێ پڕۆژە … محەمەد تەها حوسێن

بەتەمەنترین کێشەی نەتەوەیی لەم خۆرهەڵاتی نێوەڕاستەدا کێشەی کوردە، یەك سەدەی تەواو کرد، هیچ هێزێك نە جیهانی، نە ناوچەیی و ئیقلیمی، نە ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بەسەردا بەشراوەتەوە، نە ناوخۆیی واتە(کورد خۆی)، نەیانتوانیوە بەلای چارەسەردا بچن و تێز و پڕۆژەی ماقوڵ و بونیادی بخەنە ڕوو بۆ ئارامکردنەوەی ناوچەکە و هێنانە ئارای کەشێکی هاوسەنگ کورد وەك هەر نەتەوەیەك سەروەری سیاسی و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگی و ئابووری خۆی هەبێ و پەرە بە ڕیشەکانی بدات.
هێزە زلەکانی دنیا لە سەدەیەك بەر لە ئێستاوە تا هەنووکە هیچ ئامانجێکی تەنانەت درێژ مەوداشیان بۆ چارەی ئەم کێشەیە نیە و نەبووە و نابێت، هەر هەموویان بە پێی لۆژیکی هێز و چنینەوەی دەستکەوتەکانیان دوای هەر ڕێککەوتنێکی نێوان خۆیان و دواتر لەگەڵ کلکە ئیقلیمیەکانیان بێدەنگی لێدەکەن و بۆ ماوەیەك زەخیرەی ماشێنی ئابووری و سیاسی خۆیان فەراهەم دەکەن.

ئەوان هەرگیز تێزێکی چارەسەریان بۆ کێشەی کورد وەك بابەتێکی سیاسی و نەتەوەیی نەبووە، مامەڵەیان لەگەڵ هەرچی زیڕوح هەیە لە خەڵکی ئەم ناوە وەحشەتگەریەکی بازاڕیانەی بێ متمانە و مۆڕاڵی سەرمایەگوزاری ڕووتبۆوە لە ئەخلاقی ئینسانی بووە. ئەمەیان ناو ناوە پراگماتیزم لە کاری سیاسی و دەوڵەتداری، لە کاتێکدا لە پڕاگماتیزمدا (ئەخلاقی کار) لە چوارچێوەی (ئازادی کار) بۆ هەر مرۆڤێك پێوەری پابەندبوونە بەو فەلسەفەیەوە و پراگماتیزم کە بە فەلسەفەی کار دەناسرێ و " لێیگەڕێ کار بکات و لێیگەڕێ تێپەڕێ" ی ئادەم سمیس یەکێکە لەو کۆجیتۆیانەی لادان لێی ڕاستەوخۆ لادانە لە ئازادی و تەسککردنەوەی بوار بۆ هەزاران و ملیۆنان، بەوەی با کار نەبێ بیکەن تاوەکو مرۆڤبوونی خۆیان لە بێکاری و بۆ بازاڕیدا ونکەن.

لە پراگماتیزمدا ئەم پرسیارە سەرەکیەی (چارلز پێرز1878) دەبێ بە بنەمایەکی ئەخلاقی{چۆن وا بکەین هزر و بیرمان ڕوون بێ؟}، ئەم پرسیارە لای پراگماتیە ڕەسەنەکان عەقیدەیەکی سیاسیە و لە کاری سیاسەت و دەوڵەتداریدا دەبێ پیادە بکرێ. هەمیشە لە پراگماتیزمدا کارەکان بە ئەنجامەکانیان دەپێورێن، ئەگەرچی فەلسەفەی کار هەردەم

بەرژەوەندی خاوەن کار لە نەزەر دەگرێ بەڵام ئازادی جووڵەی کارکەر جۆرێك لە گرەوە لەسەر ئەوەی تا چەند کەسەکان بۆ گەیشتن بە ئەنجامی باش ڕەفتاری جوان و هاوسەنگ دەگرنە بەر. لە پراگماتیزمدا ماکیاڤیللیەت جێینابێتەوە، چون پیادەبوونی پراگماتیزم ئاڵۆزی قبوڵ ناکات و هەمیشە نەخشەی کار بە ڕوونی نمایش دەکات و هەم هۆکار و هەمیش ئامانج دیارن و هیچیشیان پێچەوانەی یەکتر نین، یەکێکیان نەشیاو و ئەوەی تر شیاو بێت.

کار یەکێکە لە فاکتەرە سایکۆلۆژیە ئینسانی و وجودیەکانی بوونی هەر تاکێك، ئەوە ئەدلێرە جەختی لێدەکاتەوە و ئەوەش فڕانکل و ڕۆلۆ مای و بەر لەوانەش فڕۆید و بەر لە فڕۆیدیش هیگلە بە مەرجێکی سەرەکی وجوودی دەزانن.
سیاسەتی ئەمریکا هەرگیز لەگەڵ پراگماتیزمدا یەکناگرێتەوە، ئەگەر دەستوور و یاساکانی ئەو وڵاتەش پراگماتیانە ڕێکخراون نەزعە و ئیرادەی هێز و هێزمەندی زۆر جار مەیلی خۆفوودانیان لا درووست دەکات، ئەگەر وا نیە کام لەم سەرکردانەی ئەم سی چل ساڵەی ئەو وڵاتە تەنانەت ئەوانەی بەر لەوانیش زانیویانە پراگماتیزم چیە؟.

ئەم بە ناو پراگماتیستانە تەنها پڕۆژەی چارەسەری کێشەکانی خۆیان و نێوان خۆیان هەیە کە ناوە ناوە بە ڕێککەوتنی ئاشتیانە و ناوە ناوەش بە شەڕ دەیچەسپێنن، ئەوان کە خۆیان بە پارێزەری ئارامی و ئاسایشی دنیا ناساندووە کوا پڕۆژەکانیان بۆ کێشە نەتەوەیی و مەزهەبی و ئەتنیکیەکانی دنیا؟.
جگە لەوە زلهێزەکانی بەرانبەریشیان نە کۆمۆنیست بوون و نە سۆشیالیست و نە دیموکرات، ئەگەر وانیە کوا پڕۆژە ئەوروپی و کۆمۆنتۆرنی و سۆشیالیست ئەنتەرناسیونالیست و دیموکراتەکان بۆ چارەی کێشەی کورد و نەتەوە و ئەتنیکەکانی تر لە دنیا و بە تایبەت ناوچەکەی ئێمە؟ ئایا کێشەی کورد ئەوەندە ئاڵۆز بوو بە سەدەیەك چارەسەر نەکرێ؟ ئایا تەسلیمکردنی ئەو دۆسێیە هەرە گرنگە بە تەنگنەزەرە ئیقلیمی و ناوچەییەکان بوار ڕەخساندن نەبوو بۆیان تاوەکو بەردەوام ئەم کێشەیە لە هەڵایساندا بێ و ئەوانیش هەمیشە کەلێن و قەڵشی هاتنە ژوورەوەیان بۆ کراوە بێ؟ ئایا نەیاندەتوانی هەلومەرجێك لە ناوچەکە بێننە ئارا لە جیاتی شۆڕش و بەیەکدادانە چەکداریەکان بەیەکگەیشتنە فەرهەنگی و کولتووریەکان بسازێنن و پاشان فیدراسیۆن و کۆنفیدراسیۆنی کولتووری جێگەی ئەم هەموو قەوارە سیاسیە بەیەك هەڵپژاوانە بگرێتەوە؟.

ئەمانە و زۆری تریش دەکرا بکرێن، بەڵام ملدانە غەریزەی دەسەڵات و

موڵكداری و پاوانخوازی و شەهوەتی خواردن و گلدانەوە لە ئاست درووشمەكانی عەقلانیەت كوێری كردن و ئەوەی لەوەتەی هەن دەیكەن هیچی لەگەڵ مۆدێرنیزم و فەلسەفەكەی و لەگەڵ عەقلانیەت نایەتەوە، ئەوان خراپ سوودیان لەهەندێ قسەی نافەلسەفی وەرگرتووە جا ئەگەر ئەو قسانە هی فەیلەسوفانیش بووبن، خۆ فەیلەسووف و زانایان هەرچی وتوویانە فەلسەفە نیە و نەبووە، “مەترەقەكەت بیر نەچێ كاتێ دەچیتە لای ژنەكەت” با هەر قسەی نیچە بێ، ئەمە هیچ پەیوەندی بە فەلسەفەوە نیە و ڕاستەوخۆ پەیوەستە بە سایكۆلۆژیای كەسی فەیلەسووف لە هەڵوێستێك لە هەڵوێستەكانی ژیانی خۆیدا.

” هەموو واقیعێك عەقلانیە” با هەر قسەی هیگل بێ، ئەمە لە ساتەوەختی تایبەت وتراوە و لەوانەشە قەناعەتی خودی هیگل بووبێ ، بەڵام ئەو گەندەڵستانەی ئێمە و دەوروبەرمان بە گوێرەی ئەم قسەیە بۆ دەبێ واقیعی بێ؟.
ئەم هێزمەندانە تاوەكو ئێستا عەقڵ هەڵیان ناسووڕێنێ بەقەد ئەوەی غەریزە و شەهوەتە ناعەقلانیەكەیان، هەر بۆیەش قەتاو قەت پڕۆژەیان بۆ چارەسەر نیە و ئەگەر نەخشە و هەنگاوگەلێكیشیان ناونا پڕۆژە ئەوا پڕۆژەی خۆیانە و تۆ تیایدا تەنها فاكتەرێكی هاوكاری.
ئەو زلانە كە پڕۆژەیان نەبووە بۆ چارەی كێشەی كورد، نە عێڕاق و نە توركیا و نە ئێران نە بەیەكەوە و نە هەر یەكەش بە تەنها ڕۆژێك لە ڕۆژان نەك پڕۆژەیەكی گەڵاڵەكراویان نەبووە، بەڵكو بیریشیان لێنەكردۆتەوە ئەم كێشەیە وەك دۆزی نەتەوەیەكی گەورەی ماف زەوتكراو ببینن و با جۆرێكی تر لە چارەسەر بخەنە ڕوو چیدی نە ئەوان و نە ئێمەش لە نائارامیدا نەیبەینە سەر.

ئەوان هەمیشە بەیەكەوە كۆدەبنەوە و تا ئێستاش بۆ چنینی پیلانی شەڕانگێزی و دۆزینەوەی پلانی جیاجیا تاوەكو هەرچی زووتر و باشتر دەنگمان كپكەنەوە و نەكا بیر لە تەنانەت هاوڵاتیبوونیشمان لە سەرزەمینی خۆمان بكەینەوە، ئەمە لە جیاتی ئەوەی هەر چوار لەو دەوڵەتە ناهاوسەنگە ئیقلیمیانە بەیەكەوە ئیش بۆ ئەوە بكەن تۆزێكی هاوبەش بكەن بە پڕۆژەیەكی كرداری بۆ چارەسەرێكی بنبڕ بۆ ئەو كێشەیە یەك سەدەیە ئارامی لە خۆمان و لە نەیارانیشمان بڕیوە.
ئەگەر پڕۆژەی چوار لایەنەی ئیقلیمیش بۆ چارەی كێشەی كورد نەبووە، هیچ یەكێكیشیان بە تەنها ڕاستگۆیانە پڕۆژەی چارەسەری ئەم گرفتەیان نەخستۆتە ڕوو، مەگەر نا ئاشتی و ئارامی بەردەوام لە بەیەكەوە ژیانی دانپیانراو دێتە ئارا، دەكرا چارەی عەرەبی بۆ كێشەی كورد لە مێژ بوو پێشنیاز كرابا یا بە كردار بینیبامان لە

جیاتی پڕۆژەی بە عەرەبکردن و تاواندنەوەی نەتەوایەتی، دەکرا چارەی ئێرانی بۆ کێشەی کورد هەبوایە نەك بە فارسکردنی کورد هەروەك چۆن ڕەشیدی یاسەمی وای ڕێنمایی سەرانی خۆی دەکرد، دەکرا چارەی تورکی بۆ ئەو کێشەیە لە تورکیا هەبوایە لە جیاتی بە تورککردن و سووربوون لەسەر بڵاوکردنەوەی کولتووری ڕق و نەفیکردنەوەی نەتەوەیی.

ئەمانە هەموویان نەبوون و نەکران هەر بۆیەش لەوەتەی کورد و کوردستان بەسەریاندا بەشراوەتەوە نە ئێمە خۆشیمان لە خۆمان بینیوە و نە ئەوانیش بۆ ساتێك حەساونەتەوە، ئەم دۆخی نەحەسانەوەیە بەم هەڵچوونە دەمارگیری و ڕاسیستیانە چارەسەر ناکرێ، چارەسەر بینینی یەکترە وەك خۆیان نەوەك شتی تر، ئەگەر نا تا سەدەیەکی تریش هەر لەم زەلکاوە دەمێنینەوە و ناچینە دۆخێك لەوە ئارامتر.
کە ئەمانە هیچیان چارەی کێشەی تێیان پێنەبوو، ئەی خۆمان وەك کورد و وەك بژاردەی سیاسی لە نێو جوڵانەوە جیاجیاکان ڕێگە چارەی کوردانەمان هەبووە؟ ئایا چارەی کوردی هەبووە بۆ کێشەی خۆی؟، بە دڵنیاییەوە جولانەوە کوردیەکان لە هەموو پارچەکان بە درێژایی ئەم سەدەیە لە دۆخی پەرچەکرداری تێیان نەپەڕاندووە و لە بەرانبەر پڕۆژەی ڕمان و وێرانسازی نەیاران و داگیرکەران پڕۆژەیەك بۆ بیناکردن و هەڵنانی نەتەوەیی نەبووە و نەکەوتۆتە بەر هەست و عەقڵ.

سەد ساڵە ئەم ناوچەیە لە هەڵچوونێکی کار و پەرچەکردار بردوویەتە سەر، سەد ساڵە سۆزی سەردارێتی نەتەوە سەردەستەکان و هەڵچوونی شۆڕشگێڕی ئێمەی ژێر دەست دوو هێزی بەرانبەر یەکتری لە شەڕدا بوون، سەد ساڵە نە کۆمۆنیزم کێشەی کوردی وەك کێشەیەك بۆ چارەسەر خوێندەوە و نە ناسیونالیزمی عەرەب و فارس و تورك، نە بزاوتە سیاسیە دینیە کۆن و تازە سەرهەڵداوەکانیش توانیان لەگەڵ وجودی راستەقینەی نەتەوەییمان بجوڵێنەوە.

سەرەڕای هەموو ئەمانە نە هزری چەپی کوردی توانی پڕۆژەی بۆ ڕزگاری نەتەوەیی و نیشتیمانی هەبێ و نە هزری بەناو ناسیونالیزمی کوردی پێیکرا جولانەوەیەکی ناسیونالیستی خاوەن هزر گەڵاڵە کات توانیبای ڕای گشتی نەتەوەیی و ناوچەیی و جیهانی بۆ ئەم دۆزە مێژوویە ڕاکێشێت و خۆی لە کاریگەری پەیوەندیە فیوداڵیەکان کەمێك بە دوور بگرێ، لە سەرەوەی ئەمانەش هزری دینی سیاسی کوردیش ئەوەندەی ئیشی لەسەر کاڵکردنەوەی بوونی ڕاستەقینەی نەتەوەیی کردووە و ئەوەندەی

چووەتە خزمەت پڕۆژەی عەرەبی و فارسی و تورکی لە بینینی ئیسلامی ئەوەندە نەیویستووە بە دین و هزری دینی کێشەی نەتەوەیمان زەڕڕەیەك بەرێتە پێش.

کەواتە ڕەگی کێشەکە لە ونبوونی پڕۆژەی عەقلانیە لای هەر هەموو ئەو لایەنانەی لێرە قسەم لەسەریان کرد و تا ئێستاش ئەوەی دەگوزەرێ هەر هەمووی ململانێی دەمارگیرین و هەڵچوون و سۆزی هۆزگەرایی و تایفی و نەتەوەیی پریمیتیڤ هەڵیاندەسووڕێنێ.